

Eurooppaan yhdentymisen vaikutus Suomen alueille*

HANNU TERVO, HANNU NIITTYKANGAS ja TUOMO NENONEN

Integraation alueellisia vaikutuksia on arvioitu vain vähän Suomen osalta. Useimmat arvioinnit ovat rajoittuneet tuomaan esille erilaisia argumentaatioita ja näkökulmia yleisesti. Arvioinneissa ei ole esimerkiksi pohdittu eksplisiittisesti EU-jäsenyyden aluevaikutuksia ETA-vaihtoehdon mukaiseen kehitykseen nähden, vaikka Suomen EU-jäsenyyksanomuksen jättämisen jälkeen se on ollut merkityksellisin näkökulma asiaan. Osaltaan tämä johtuu jäsenyyksneuvottelujen keskeneräisyydestä – neuvottelujen kiperimmät kysymykset koskevat juuri aluekehitykselle tärkeää maataloutta ja aluepolitiikkaa.

Tehdyissä kokonaistaloudellisissa tarkasteluissa (esim. VATT 1992, Alho et al. 1992) aluedimensio on sivuutettu siitä huolimatta, että yhdentymiskehityksen seurauksena taloudellinen ja poliittinen kilpailu on enenevästi alueiden eikä kansallisvaltioiden välistä kilpailua.¹ Aluevaikutuksia pidetään maan sisäisinä jakaumavaikutuksina, joiden kokonaistaloudellinen merkitys nähdään pieneksi (vrt. Hjerpe 1993). Osaltaan sitä, miksi kokonaistaloudellisissa tar-

* Artikkelin perustuu julkaisuun Tervo, Niittykangas ja Nenonen (1994).

¹ Vrt. käsite 'Alueiden Eurooppa', esim. Eskelinen ja Forsström 1990.

kasteluissa alueellisuus on jäänyt ulkopuolelle, selittää myös se, että näissä tarkasteluissa yleensäkin sopeutumisoongelmiin ja niiden kustannuksiin ei kiinnitetä huomiota, vaan ajatellaan pitkän ajan nettohyötyä. Sopeutumisoongelmat voivat kuitenkin olla vaikeita ja kohdella alueita eri tavoin, kun resursseja vapautuu eri tavoin eri alueilla. Pitkän aikavälin vaikutukset aluerakenteeseen voivat olla myös merkittäviä, jos resursseja siirtyy alueelta toiselle, alueiden välinen työnjako syvenee ja alueet kasvavat eritahtisesti. Sopeutuminen voi merkitä aluerakenteen muutoksia: syntyy EU-voittaja-alueita ja EU-häviöalueita.

Aluevaikutusten arviointi ei ole helppo tehtävä. Yhdentymisen koko taloutta koskevia säännöksiä ja koko talouteen kohdistuvia toimenpiteitä ja ohjelmia on vaikea disaggregoida aluetasolle. Teoreettisten lähtökohtien löytäminen integraation alueellisen merkityksen arvioinnille on myös vaikeaa. Mikään aluekehityksen teoria sellaisenaan ei anna pohjaa arvioida yhdentymisprosessin dynamiikkaa. Pitkään alueellista integraatiovaikutustutkimusta tehneen Peschelin (1992) mukaan tarkastelut parhaimmillaankin voivat tuottaa vain paremman ymmärryksen syvenevän integraation aluekehitykseen vaikuttavista voimista ja tekijöistä – tyhjentäviä vastauksia niistä ei saada.

Metodisista vaikeuksista huolimatta monissa maissa integraation aluevaikutusten selvittäminen on ollut aluetutkimuksen eräitä painopistesuuntia viime vuosina. Pyrittäessä jäsentämään integraation aluevaikutuksia Suomen osalta onkin syytä aluksi katsoa, minkälaisia tuloksia syvenevän integraation aluevaikutuksista on saatu muissa maissa. Vaikutukset ovat monien samaan aikaan toteutuvien prosessien tulosta, jolloin kokonaiskuvan hahmottaminen edellyttää eri vaikutuskanavien läpikäymistä. Aluetalouksien rakenteiden erojen kautta tulevat vaikutukset antavat parhaimman empirisen lähtökohdan arvioida integraation aluevaikutuksia. Tätä analyysia on tehty myös tässä artikkelissa tarkasteltavassa tutkimuksessa, niin teollisuuden kuin maataloudenkin muutosten osalta. Merkittävimmät integraation vaikutukset ovat kuitenkin dynaamisia, pidemmällä aikavälillä saavutettavissa olevia, minkä vuoksi myös näitä vaikutuksia on pyritty arvioimaan siitä huolimatta, että juuri niiden arviointi kohtaa vaikeuksia. Onkin selvästi todettava, että lopullisen vastauksen antaminen integraatiovaihtoehtojen alueellisiin vaikutuksiin ei ole mahdollista, kuten ei integraatiovaihtoehtojen vaikutuksiin koko taloudenkaan tasolla.

1. Integraatio ja aluekehitys – katsaus keskusteluun

Integraatio voi vaikuttaa useilla tavoin alueelliseen kehitykseen, koska se altistaa aluetaloudet uusille sosiaalisille, poliittisille ja taloudellisille vaikutuksille. On esitetty, että integraatiokehitys globaalisti on eräs tärkeimpiä alueellisen muutoksen syitä 1990-luvulla (esim. Roura ja Suárez-Villa 1992). Toisen näkemyksen mukaan integraatio on vain yksi alueellisen kehityksen muutostekijä muiden joukossa, ei välttämättä edes keskeisin. Sellaiset muutostekijät kuin kansainvälinen talouskehitys ja kansallinen tuotantorakenteiden muutos nähdään

monasti tässä suhteessa tärkeämmiksi.

Sisämarkkinaohjelmaa luotaessa aluedimensio sivuutettiin pitkälle. Esimerkiksi *Cecchinin* (1988) raportissa ei kiinnitetty huomiota syvenevän integraation aluevaikutuksiin. Taustajatoksena kuitenkin oli, että kasvu hyödyttäisi kaikkia EY:n alueita. Alueellisten erojen ylipäätään ei nähty voivan säilyä syvemmän yhdentymisen tiellä – kasvun leviämisaikutusten ajateltiin hyödyttävän ennen kaikkea heikoimpia alueita.

EY:n toimeksiannosta tehdyt vaikutustutkimukset (*Pa Cambridge Economic Consultants* 1988, *GREMI* 1991) päätyivät varovaisempiin, osin pessimistisiinkin johtopäätöksiin alueerojen kehityksestä. Yksien markkinoiden luomisen havaittiin voivan aiheuttaa hyvin monipolvisia sektori- ja aluevaikutuksia Euroopan taloudessa. Myös sitä pidettiin mahdollisena, että syvenevä yhdentymisen loisi keskusalueille vahvat, itseään tukevat talouden keskittymät, kun samalla perifeeriset alueet ajautuisivat vastavirtaiseen syöksykierteeseen. Pelko alueerojen kasvusta saikin EY:n tekemään päätöksen rakennerahastojen varojen kaksinker- taistamisesta.

Keskus-periferia-ajattelu on ollut pitkään alueellista integraatiota käsittelevän keskustelun taustalla. Mallin suoraviivaisen tulkinnan mukaisesti periferia-alueet näivettyvät ja keskusalueet voimistuvat yhdentymisen tuottaman kilpailun kiristymisen tuloksena. Ajattelu perustuu näkemykseen suurtuotannon eduista ja muista agglomeraatiohyödyistä, kuljetuskustannusten merkityksestä ja saavutettavuuden tärkeydestä. Suoraviivainen keskus-periferia -ajattelu oli vallalla 1970-luvun suomalaisessa EEC-keskustelussa (vrt. *Eskelinen* 1985 ja 1991, *Okko* 1991). Myös Suomen kokemukset osoittivat, että pysyväisluontoisista alue-eroista huolimatta EEC-vapaakaupparatkaisusta ei seurannut keskittymistä eikä kärjistynyttä alueerojen kasvua. On kuitenkin osoitettu olevan monia voimia, jotka yhdenyville markkinoilla

voivat toimia vahvojen keskusalueiden hyväksi.² Myös useissa Euroopassa tehdyissä tutkimuksissa on saatu tuloksia, joiden mukaan integraatio kärjistää alue-eroja.

Syvenevän integraation vaikutuksista aluekehitykseen on saatu myös päinvastaisia, tasaisen aluekehityksen kannalta myönteisiä tuloksia. Pääomaliikkeiden vapauttamisen katsotaan johtavan investointien siirtymiseen alhaisten tuotantokustannusten alueille. Lähihistoria on myös osoittanut keskittyvälle aluetaloudelliselle muutokselle olevan useita vastavoimia kuten kypsien teollisuusalojen taantuminen, toimintojen sijainnin funktionaalinen eriytyminen, liikenne- ja kommunikaatioinfrastruktuurin kehittyminen ja työvoiman vähäinen liikkuvuus (Peschel 1990 ja 1992, Eskelinen 1991). Suur- tuotannon edut eivät välttämättä ole enää niin merkityksellisiä kuin aikaisemmin, vaan niiden sijaan korostuvat tuotevarioinnin ja tuotannon joustavuuden edut (*economies of scope*, esim. Eskelinen 1991).

Näiden näkemysten mukaan integraation syveneminen antaisi heikoille alueille mahdollisuuden kuroa kiinni kasvueroja, joskaan se ei takaa erojen tasoittumista. Kaupan esteiden purkaminen lisää markkinapotentiaalia, jäljitteilyyn perustuvat mahdollisuudet lisäävät teknologiapotentiaalia, pääomaliikkeet lisäävät pääomien saatavuutta ja aluepolitiikan avulla voidaan kehittää infrastruktuuria. Avautuvien mahdollisuuksien hyödyntäminen edellyttää kuitenkin alueilta itsessään tiettyjen edellytysten olemassaoloa (Camagni 1992, Mancha 1991). Saksassa saatujen tulosten mukaan ei voida osoittaa, että integraatioprosessi olisi haitaksi syrjäalueille - ei Saksan sen paremmin kuin Skandinaviankaan maiden osalta (Peschel 1992). Tässä yhteydessä on puhuttu alueellisen kasvun mosaiikkimaisuudesta (Illeris 1993). Integraation edetessä mosaiikki ei välttämättä säily muuttumattomana, vaan se vaihtelee paikallisen toiminnan ja paikallisten olosuhteiden

muutosten seurauksena. Alueiden kilpailukyky nousee ratkaisevaksi tekijäksi (Steinle 1992, Roura ja Suárez-Villa 1992).

2. Alueelliset lähtökohdat

Pohjoismaat sijaitsevat Euroopan reuna-alueilla kylmässä ilmanalassa, niiden väestötiheys on alhainen ja niiden omat markkinat ovat pienet jo eurooppalaisestakin näkökulmasta. Kylmä ilmasto aiheuttaa lisäkustannuksia yhteiskunnalle, yrityksille ja yksityisille kansalaisille. Luonnonolosuhteet rajoittavat erityisesti alku- tuotannon harjoittamisen mahdollisuuksia. Vaikka väestötiheys on suurissa osia Suomea alhainen, Suomi samoin kuin koko Pohjolakini on kauttaaltaan asuttua.

Pohjoismaiden kannalta keskeiseksi vaaraksi on nähty pohjolan kokonaisuutena toteutuva syrjäytyminen Euroopan yhdentymisen edetessä. Tämä on herättänyt pohtimaan sitä, miten uudella aluepolitiittisella ajattelulla ja toiminnalla tämä uhka voitaisiin torjua (Andersen et al. 1992). Tähän liittyvät myös edellä pohditut kysymykset kasvun alueellisesta suuntautumisesta integraation edetessä: onko kasvu keskittävää, 'kasvubanaaneja' synnyttävää, vai onko se enemmän hajauttavaa, ei-hierarkkisesti ja mosaiikkimaisesti etenevää. Toisaalta on myös pohdittu, kuuluisivatko pohjoismaat EU:n keskus- vai reuna-alueisiin. Alhainen väestötiheys ja maantieteellinen sijainti luovat vaikutelmaa pohjolasta Euroopan periferiana, mutta kehittyneisyytensä ja tulotasonsa puolesta pohjolan alue yhtä hyvin voisi olla EU:n keskusalue (esim. ERU 1992).

Merkittäväksi pohjolan mahdollisuudeksi Euroopan integraatiossa on nähty uusien geopoliittisten rakenteiden synty sellaisilla lähialueilla kuin Itämeren, Barentsin ja Pohjanmeren alueilla. Esimerkiksi tanskalaisen Cornettin (1991) mukaan pitkällä aikavälillä EU:n painopiste on siirtymässä pohjoisen suuntaan. Osin tämä johtuu Saksojen yhdistymisestä. Hänen mukaansa tämä juuri antaa uuden mahdollisuu-

² Näitä tekijöitä on eritelty mm. GREMI-tutkimuksessa (vrt. Camagni 1992).

den pohjoismaiden ja Baltian alueen muodostaman pohjoisen reuna-alueen taloudelliselle kehitykselle.

Norjalaisen *Mønneslandin* (1993) mukaan pohjoismaiden erilaisella maantieteellisellä ja demografisella rakenteella on merkittävä vaikutus siihen, miten yhdentymisprosessi vaikuttaa alueen sisäiseen tasapainoon. Väestöpohja ei mahdollista useita metropoleja, vaan pääkaupunkiseutu on hallitseva keskus. Kun manner-Euroopan ongelmat useimmiten liittyvät tuotantorakenteeseen, niin pohjolan ongelmien pääpaino on hänen mukaansa juuri pitkissä etäisyyksissä ja alhaisessa väestötiheydessä. Eurooppalaisessa aluekehitystä koskevassa vertailututkimuksessa alhaisen väestötiheyden on havaittu muodostavan erään kehitystä estävän tekijän: pienet paikalliset työmarkkinat, ohuet sosiaaliset yhteydet ja korkeintaan vain peruspalveluja tarjoava ympäristö ei houkuttele puoleensa aluekehityksen keskeistä resurssia, osaavia ihmisiä, eikä alueille voi syntyä kehittymisen kannalta tärkeitä paikallisia yritys- ja muita verkostoja (*Illeris* 1993).

Kokonaisuudessaan Suomi ja sen alueet yhdessä muun Pohjolan alueiden kanssa ovat menestyneet hyvin kansakuntien kilpailussa, erityisesti lähtökohdat huomioonottaen. Aluerakenteen kehitykseen vaikuttavat koko ajan monet tekijät. Taloudellinen yhdentyminen merkitsee huomattavaa muutostekijää myös alueille. Avoimena kysymyksenä on, onko Euroopan integraatio sellainen muutostekijä, joka olisi asettamassa alueiden kehitysmahdollisuudet kokonaan uuteen valoon.

3. Integraation vaikutus aluekehityksen Suomessa

Integraatiovaihtoehtojen alueellisia vaikutuksia arvioidaan seuraavassa useassa vaiheessa. Ensiksikin teollisuuden rakenne-erojen kautta tulevat alueelliset vaikutukset ovat tarkastelun kohteena, koska niihin on koko talouden tasolla

kiinnitetty runsaasti huomiota ja teollisuuden osalta kilpailulainsäädännön yhdenmukaistamisen vaikutukset poikkeavat EU- ja ETA-vaihtoehtojen välillä. Toiseksi tarkastellaan pidemmän aikavälin dynaamisia vaikutuksia. Tässä yhteydessä pääpaino on aluekehityksen tilan ja kehitystrendien analysoinnissa ja tähän perustuvassa päättelyssä siitä, vahvistuvatko vai katkeavatko nämä trendit yhdentymisen seurauksena (vrt. *Peschel* 1992). Kolmanneksi tarkastelun kohteena ovat maatalouden muutosten kautta tulevat alueelliset vaikutukset. Neljänneksi aluepolitiikkaa tarkastellaan omana kokonaisuutenaan, koska EU- ja ETA-vaihtoehtot eroavat sen osalta selvästi toisistaan.

3.1 Staattiset vaikutukset

Integraation vaikutusten alue-analyysit perustuvat usein aluetalouksien rakenteiden kautta tuleviin ns. staattisiin vaikutuksiin (esim. *Steinle* 1992, *Halvorsen* 1993). Analyysit ovat luonteeltaan 'ylhäältä alas' -tarkasteluja, joissa alueiden päätellään menestyvän, jos niillä on paljon yhdentymisen seurauksena nopeasti kasvavia aloja, ja taas päin vastoin, kokevan tappioita, jos niiden tuotantorakenne on painottunut integraatioherkkiin kilpailukyvyttömiin aloihin. Lähestymistapa on mekanistinen ja sitä on helppo kritisoida. Alat voivat olla heterogeenisiä tuotteiden, yritys- ja tuottavuuden ja vientiosuuksien suhteen, joten ne voivat myös menestyä eri alueilla eri tavoin.

Tehdyssä tarkastelussa analyysit perustuvat toisaalla tehtyihin luokitteluihin, joissa on eroteltu sekä EU-herkät alat että ETA-herkät alat (*Kajaste* 1990, *VATT* 1992). ETA-herkkiin aloihin kuuluvat ne toimialat, joille teknisten määräysten harmonisointi ja julkisten hankintojen vapautuminen tuo olennaisia muutoksia. EU-herkkiin aloihin kuuluvat ne alat, joiden olosuhteet muuttuisivat merkittävästi vasta EU-jäsenyyden myötä. ETA- ja EU-herkissä aloissa on eroteltu myös kilpailukykyiset alat muista aloista. Edelleen on muodostettu kaksi

Taulukko 1. Teollisuuden integraatioherkkyys maakunnissa 1991

Maakunta	Eri teollisuusalojen työllisyysosuudet, %			
	Avoin sektori	ETA-herkät alat	EU-herkät alat	Suljettu sektori
Uusimaa	23.0	26.5 (19.1)	14.9 (6.8)	35.6
Varsinais-Suomi	17.7	28.8 (26.6)	26.6 (18.8)	27.0
Satakunta	37.7	23.9 (22.4)	13.4 (3.5)	25.0
Häme	27.6	9.8 (7.2)	20.0 (17.6)	42.6
Pirkanmaa	42.1	20.1 (16.8)	13.3 (4.7)	24.4
Päijät-Häme	25.9	14.6 (13.6)	15.1 (10.1)	44.4
Kymenlaakso	55.7	13.4 (13.2)	8.4 (4.4)	22.6
Etelä-Karjala	49.2	3.5 (3.5)	15.7 (10.3)	31.7
Etelä-Savo	19.7	15.6 (11.7)	11.3 (8.6)	53.5
Pohjois-Savo	26.2	19.1 (18.7)	18.8 (14.5)	35.6
Pohjois-Karjala	31.3	9.6 (8.9)	15.2 (12.7)	44.0
Keski-Suomi	33.1	24.5 (22.9)	7.7 (5.2)	34.7
Etelä-Pohjanmaa	19.6	13.5 (12.2)	13.9 (10.3)	53.1
Vaasan rannikkoseutu	28.9	31.8 (30.4)	13.0 (9.3)	26.2
Keski-Pohjanmaa	30.6	5.8 (5.8)	34.1 (17.7)	29.5
Pohjois-Pohjanmaa	12.2	21.4 (15.0)	34.4 (26.1)	32.1
Kainuu	30.4	25.6 (25.6)	8.2 (8.2)	35.8
Lappi	43.7	6.6 (6.0)	25.5 (21.9)	24.2
Ahvenanmaa	38.7	9.5 (6.6)	6.6 (4.2)	45.2
Suomi	29.3	20.9 (17.6)	16.9 (10.4)	33.0

* Suluissa vahvan kilpailukyvyn ETA- ja EU-herkkien alojen osuudet

muuta toimialaryhmää: 'avoin sektori' ja 'suljetu sektori'. Integroituminen ei vaikuta suljetun sektorin toimialojen kilpailuolosuhteisiin olennaisesti. Tällaisia aloja ovat esimerkiksi jotkut elintarviketeollisuuden ja rakennusaineteollisuuden alat. Avoin sektori sisältää ne toimialat, tärkeimpänä metsäteollisuus, jotka ovat jo sopeutuneet täysmääräisesti avoimen kilpailun kansainvälisiin olosuhteisiin.

Tarkastelut toteutettiin viimeisellä saatavissa olevalla, vuoden 1991 tilastoaineistolla (*taulukko 1*). Tulokset osoittavat maakuntien välillä olevan eroja teollisuuden integraatioherkkyyden suhteen. Sellaisissa maakunnissa kuin Kymenlaakso, Etelä-Karjala, Lappi ja Pirkanmaa avoimen kansainvälisen kilpailun olosuhteisiin jo nyt sopeutuneiden teollisuuden alojen osuudet ovat korkeita. Näiden maakuntien teollisuus on useimmiten suuryksikkövaltaista metsäteollisuutta. Integraatioherkkien alojen osuudet ovat korkeita sellaisissa maakunnissa kuin Varsinais-Suomi, Pohjois-Pohjanmaa ja Vaasan rannikkoseutu. Myös Keski-Pohjanmaalla ja Lapissa on paljon EU-herkkää teollisuutta. Etelä-Savon ja Etelä-Pohjanmaan teollisuudesta yli puolet toimii aloilla, joiden kilpailuolosuhteisiin integroituminen vaikuttaa vain vähän. Näissä maakunnissa integraatioon sopeutuminen ei näyttäisi aiheuttavan suuria ongelmia. Toisaalta suuren suljetun sektorin omaavat alueet eivät pääse osallisiksi integraation mukanaan tuomista potentiaalisista tehokkuuseduista siinä määrin kuin ne alueet, joiden teollisuus toimii pääosin korkean kilpailukyvyn omaavilla integraatioherkillä aloilla. Tällaisia maakuntia ovat erityisesti Varsinais-Suomi, Pohjois-Savo ja Pohjois-Pohjanmaa. Kilpailukyvyltään heikkoja integraatioherkkiä aloja sijaitsee erityisen runsaasti Keski-Pohjanmaalla, Satakunnassa, Pirkanmaalla ja Pohjois-Pohjanmaalla. Pohjois-Pohjanmaa on siis tässä suhteessa kaksijakoinen. Ehkä yllättäen myös Uudellamaalla kilpailukyvyltään normaalia heikommaksi arvioitujen integraatioherkkien alojen osuudet ovat verraten korkeita. Tulos on samansuuntainen Norjassa saadun tuloksen kanssa: Osion seudul-

la sijaitsee erityisen runsaasti kilpailukyvyltään heikkoja integraatioherkkiä aloja (*Halvorsen 1992*). Voidaan kuitenkin arvioida, että Uusimaa omaa muuten keskimääräistä paremmat valmiudet pärjätä yhdentyvässä Euroopassa samalla tavoin kuin pääkaupunkiseudut yleensäkin (vrt. *ERU 1992*).

Pientalousoalueilla (N=88) eri teollisuuden ryhmien osuuksien vaihtelut ovat suurempia kuin maakunnissa – ovathan pientalousoalueet verraten pieniä alueyksiköitä, joissa jo muutama toimipaikka voi vaikuttaa merkittävästi teollisuuden rakenteeseen. Näin ollen integroitumisen aluekohtaiset staattiset vaikutukset voivat vaihdella merkittävästikin. Alueellisista vaihteluista huolimatta pientalousoaineistolla toteutetut riippuvuustarkastelut osoittivat, että alueiden eri rakenne- ja kehityspiirteillä ei ole kovin selviä yhteyksiä teollisuuden integraatioherkkyyteen.

Eri ryhmistä profiloituvat parhaiten alueet, joilla joko suljetun sektorin osuus tai ETA-herkkien alojen osuus on korkea. Niille alueille, joille ETA-sopimus voisi aiheuttaa merkittäviä välittömiä vaikutuksia teollisuuden kilpailuolosuhteiden muutosten kautta, on luonteenomaisista normaalia matalampi alkutuotantovaltaisuus, korkeampi taajama-aste ja väestötiheys sekä normaalia korkeampi tutkinnon suorittaneiden väestöosuus ja normaalia matalampi eläkeläisten osuus. Alueet ovat keskimääräistä hieman suurempia, eivät kuitenkaan useinkaan keskusalueita. Alueet, joilla EU-herkkien alojen osuus on korkea, eivät erotu oikeastaan mitenkään muista alueista. Ainoa niitä erottava tekijä on teollisuuden toimipaikkakoko: EU-herkkien alueiden teollisuus on keskimääräistä hieman suuryksikkövaltaisempaa.

Alueita, joilla kilpailulle jo avautuneiden teollisuuden alojen osuus on suuri, luonnehtivat lähinnä verraten korkea jalostussektorin osuus ja matala julkisen sektorin työllisyysosuus. Eläkeläisten osuus väestöstä on korkea ja väestökasvu vähäistä tai vähenevää. Alueet, joilla kilpailulta suojassa olevien alojen osuus on suuri, ovat jo paremmin tyyppiteltävissä:

Taulukko 2. Alueellista tilaa ja kehitystä kuvaavien muuttujien korrelaatiot alueen teollisuuden integraatioherkkyyden kanssa, pientalousaineisto

Muuttuja	Avoimen sektorin osuus	ETA-herkkien alojen osuus	Kilpailukykyisten ETA-herkkien alojen osuus	EU-herkkien alojen osuus	Kilpailukykyisten EU-herkkien alojen osuus	Suljetun sektorin osuus
Väestönkasvu 1980-91	-0.25*	0.15	0.14	0.08	-0.01	0.09
Per capita bkt 1990	0.19	0.16	0.18	0.04	-0.06	-0.31**
Työttömyysaste 1992	-0.16	0.11	0.16	-0.08	-0.03	0.14

nämä ovat korkean alkutuotantosektorin ja matalan jalostussektorin alueita, syrjässä suurista keskuksista olevia köyhiä alueita, joilla julkinen sektori on merkittävä työllistäjä. Niiden teollisuus on painottunut pieniin yrityksiin.

Riippuvuustarkastelujen merkittävimpänä tuloksena voidaan pitää sitä, että alueellisen tilan ja kehityksen keskeisillä osoittimilla – alueen väestökasvulla, per capita bkt:lla ja työttömyysasteella – ei näyttäisi olevan yhteyttä alueen teollisuuden integraatioherkkyyteen (taulukko 2). Korrelaatiot ovat pieniä eivätkä ne ole tilastollisesti merkitseviä kahta poikkeusta lukuunottamatta. Kokonaisuudessaan teollisuuden rakenneanalyysin tulokset viittaavatkin siihen, että EU-jäsenyydellä ei ole voimakkaita välittömiä vaikutuksia alueelliseen kehitykseen. Vaikka integraatioherkkyyden suhteen onkin alueellisia eroja, niin integraatioherkkä teollisuus on sijoittunut siten, että niin ETA- kuin erityisesti EU-sopimuksenkin seurauksena välittömästi odotettavissa olevat muutokset aluekehitykseen jäävät pieniksi. Staattiset muutosvoimat eivät siis näyttäisi toimivan ainakaan nykyisen aluekehityksen vastaisesti.

3.2 Dynaamisista vaikutuksista

Sitä, miten teollisuuden kilpailuolosuhteiden muuttuminen pitkällä aikavälillä vaikuttaa alueelliseen kehitykseen, on edellistä vaikeam-

pi arvioida. Sellaiset kilpailun lisääntymisen tuloksena syntyvät dynaamiset vaikutukset kuin saavutettavat mittakaavaedut, yleinen tekninen kehitys, lisääntyvä innovointikyky tai muuttuva investointi-ilmapiiri ovat staattisia vaikutuksia merkittävämpiä myös aluekehityksen kannalta. Tällöin ratkaisevaa on alueiden kilpailukykyisyys uusissa olosuhteissa, viime kädessä yksittäisten yritysten kyky sopeutua toimintaympäristön muutoksin ja kyky tarttua tarjoutuviin uusiin toiminnan mahdollisuuksiin. Voidaan sanoa, että jokaisella alueella on omat mahdollisuutensa. Todennäköisintä kuitenkin on, että vahvat ja menestyneet alueet menestyvät myös jatkossa.

Alueiden välillä vallitsee kehityseroja. Maakunnittain tarkasteltuna rikkaimmalla alueella, Uudellamaalla, asukasta kohden lasketun bruttokansantuotteen arvo on lähes kaksinkertainen köyhimpien alueiden, Pohjois-Karjalan ja Etelä-Pohjanmaan, arvoihin nähden. Useissa maakunnissa väestökehitys on ollut negatiivinen, kun esimerkiksi Uudellamaalla ja Pohjois-Pohjanmaalla se on ollut selvästi kasvavaa. Myös maakuntien sisäinen kehitys on hyvin erilaista – tietyistä painopistesuunnista huolimatta kasvun mosaikkimaisuus nousee tällöin esille. Nopean väestökasvun alueet ovat yleensä myös korkean per capita bkt:n alueita. Yhteys ei ole kuitenkaan yksiselitteinen, mitä osoittaa pientalousaineistosta laskettu vielä

verrattain matala korrelaatiokerroimen arvo, +0.36. Nopea kasvu ja korkea per capita bkt-taso liittyvät jo ennestään suuriin ja väkirikkaiisiin alueisiin sekä kehittyneisiin keskusalueisiin. Menestyvien alueiden väestö on koulutettua ja osaavaa. Alkutuotantovaltaiset alueet ovat kasvaneet hitaasti ja niiden per capita bkt-taso on matala, kun taas palveluvaltaisiin alueisiin liittyvät päinvastaiset ominaisuudet. Jalostussektorin suuruudella ei ole yhteyttä alueen kasvuun, mutta kylläkin jossain määrin positiivinen yhteys per capita bkt-tasoon. Korkea per capita bkt-taso liittyy alueisiin, joiden teollisuus on suuryrityskövaltaista ja vientiin suuntautunutta. Korkean työttömyyden alueita leimaa jossain määrin alhainen väestökasvu ja matala per capita bkt-taso. Työttömyyden yhteydet alueiden ominais- ja rakennepiirteisiin ovat kuitenkin pienemmät kuin kasvun ja varallisuuden vastaavat yhteydet. Vahvin yhteys alueellisella työttömyydellä on julkisen sektorin roolin kanssa: mitä suurempi kunta- ja valtiosektorin työllisyysosuus sitä korkeampi alueen työttömyys.

Todennäköisintä on, että nämä vallitsevat alueelliset kehitystrendit jatkuvat yhdentymisestä riippumatta. Keskusalueet menestyvät edelleen, kun haja-asutusalueet kärsivät tappioita. Erityisesti pääkaupunkiseudulla, jossa alueelliset markkinat ovat suuret, kasvu saa lisäsyäyksiä integraatiosta siitä huolimatta, että staattiset vaikutukset osoittautuivatkin sille epäedullisiksi. Tiettyä aluekasvun mosaiikkimaisuutta ilmenee kuitenkin edelleen. Vielä aikaisempaakin enemmän alueilla itsellään on oman kehityksensä avaimet käsissään.

3.3 Haja-asutusalueet ja maatalouden kehitys

Alueellisen kehityksen näkökulmasta merkittävimpien vaikutusten voidaan olettaa syntyvän maatalouteen kohdistuvien muospaineiden kautta. Vaikutukset ovat kuitenkin sidoksissa EU-jäsenyysneuvotteluissa saavutettavaan tuloksiin. Maatalouden mahdollisuuksia sopeutua EU:n integraatioon ilman erityisjärjestelyjä on

pidetty huonoina. EU:n jäsenyysneuvotteluissa Suomi on nostanut maatalouden aseman keskeiseksi kysymykseksi. Suomen tavoitteena on saada EU hyväksymään se, että vaikeiden luonnonolosuhteiden vuoksi Suomen maatalous ei voi menestyä yhdentymisen toteutuessa, jos sitä ei tueta merkittäväällä tavalla.

Alkutuotannon bruttokansantuoteosuus ei ole Suomessa enää kokonaisuudessaan kovin korkea – vuonna 1990 se oli 6 prosenttia. Tässä on kuitenkin suurta alueellista vaihtelua. Mikkelin ja Pohjois-Karjalan lääneissä alkutuotannon bkt-osuus oli noin 15 prosenttia ja Uudenmaan läänissä vain yksi prosentti. Alkutuotannon alueellinen merkitys korostuu edelleen, kun tuotannon sijasta katsotaan työllisyyttä. Esimerkiksi sellaisissa maakunnissa kuin Etelä-Savo, Pohjois-Karjala ja Etelä-Pohjanmaa noin viidennes työpaikoista on alkutuotannon piirissä. Monilla pientalousalueista jopa kolmannes työpaikoista on maatalouden työpaikkoja.

Sopeutumispaineet ovat näin ollen hyvin erilaisia eri alueilla. Haja-asutusalueille maatalousratkaisulla on oleellinen merkitys. Maatalous on mahdollistanut asutuksen ja elämisen laajoilla osia syrjäisiä alueita. Maatalouden muutos uhkaa erityisesti ns. syvää maaseutua. Syvää maaseutua on vaikea säilyttää asuttuna ilman maataloutta, vaikka maaseudulla kokonaisuudessaan maatalouden merkitys onkin koko ajan vähentynyt. Paikallinen kysyntäpotentiaali on vähäistä näillä alueilla eivätkä nämä alueet pysty tarjoamaan kovinkaan monien alojen yrityksille muutenkaan merkittävää sijaintietua, pikemminkin päinvastoin. Erilaisella aluetuella yritysten sijoittumista näille alueille voidaan kannustaa, mutta myös nämä mahdollisuudet ovat rajalliset.

Maatalouden kehitysvaihtoehdoista on esitetty erilaisia skenaarioita (esim. *Maaseutupoliitiikan neuvottelukunta* 1993), jotka ovat myös aluekehityksen kannalta erilaisia. Pelkästään markkinavoimiin varaava ratkaisu samoin kuin tilakoon suurentamisen tukeutuva ratkaisu merkitsevät maatalouden työllisyyden oleellista

supistumista ja tätä kautta myös maaseudun autioitumista. Tilakokoa suurentamalla maaseudulla saattaisi olla jonkin verran maataloutta, mutta vähän ihmisiä. Maatalouden voimakas supistuminen ja metsätalouden pienenevä työvoimantarve vähentäisivät tuotantoa maaseudulla eikä korvaavia työmahdollisuuksia kuitenkaan syntyisi muissa elinkeinoissa. Toimeentulomahdollisuuksien väheneminen ajaisi työikäiset taajamiin. Syvä maaseutu tyhjenisi erityisesti nuorista, joiden mielissä maaseudulla ei ole tulevaisuutta. Väestöpohjan heikkeneminen veisi myös palvelut näiltä alueilta ja rakennettu infrastruktuuri rapistuisi vähitellen. Kokonaisuudessaan maaseutu säilyisi asuttuna lähinnä työssäkäyntimatkan päässä keskuksista, keskuseuduilla. Laajoja alueita jäisi asumattomaksi.

Toisenlaisia ratkaisuja olisivat ne, joissa maataloustuotanto perustuisi erikoistuneisiin tuotteisiin, kuten luomutuotteisiin, tai joissa yritysrakenteita monipuolistettaisiin. Maaseudun työpaikkojen määrä voisi säilyä ennallaan, joskin suuri osa tulonlähteistä vaihtuisi. Joustavan itsensä työllistämisen malli olisi laajalti omaksuttua, työelämässä olisi muutenkin joustoa, olisi uudenlaisia työsuhteita ja etätöitä, jotka kaikki antaisivat toimeentulon kokoamiseen liikkumavaraa. Maaseutu olisi monimuotoista ja laajalti asuttu.

3.4 Aluepolitiikka

Olenainen ero EU- ja ETA-vaihtoehtojen välillä on se, että EU:ssa Suomi pääsee osalliseksi sen ylikansallisista aluepoliittisista tuista. Suomessa on koettu tärkeäksi, että pääsemme nauttimaan EU:n heikoimmin kehittyneille alueille suunnatusta tuesta. Tällä hetkellä näyttää mahdolliselta, että Pohjois- ja Itä-Suomi voisivat tulla 1-tavoitetasoan tuen piiriin, johon pääosa EU:n ylikansallisen aluepolitiikan tuista kanavoidaan. Tämä merkitsisi huomattavaa panostusta näiden alueiden kehittämiseen, mikä ETA-vaihtoehdossa jouduttaisiin hoitamaan yksinomaan kansallisella aluepolitiikalla.

Pohjois- ja Itä-Suomen näkökulmasta tämä merkitsee huomattavaa potentiaalista mahdollisuutta. Asialla on kuitenkin myös kääntöpuolensa, missä määrin EU:n ylikansallisen aluepolitiikan käytänteet ja Suomen kansalliset pyrkimykset alueellisesti tasapainoiseen kehitykseen kohtaavat toisensa:

1. EU:n ylikansalliset aluepoliittiset pyrkimykset korostavat aluepoliittisen päätösvalan hajauttamista. Tämä merkitsee sitä, että on olemassa tietyt yleiset kannustinpolitiikkaa koskevat periaatteet sekä alueatasolta lähtevät ja sieltä hallinnoidut kehittämissuunnitelmat, joiden pohjalta aluepolitiikkaa toteutetaan. Linjaus synnyttää ainakin kaksi alueellisesti tasapainoisen kehityksen toteutumiseen kohdistuvaa epäilyä. Ensiksikin kehittämissvastuun siirtäminen alueatasolle johtaa alueiden väliseen kilpailuun, joka saattaa lisätä alueiden välisiä eroja pikemminkin kuin tasoittaa niitä. Heikot alueet jäävät helposti suotuisan kehityksen edellytykset omaavien alueiden varjoon. Varsin nopeasti omaleimaisuus rapisee paikallisista ja alueellisista kehittämissuunnitelmista. Ongelmat kasautuvat ja tavoitellut hyödyt jäävät saavuttamatta.

Toiseksi yleiset kehitystrendit ovat mieluummin keskittäviä kuin hajauttavia. Pysytäänkö aluepolitiikalla vaikuttamaan keskittävän kehityskulun hidastumiseen Suomen kaltaisessa maassa, jossa keskittävän kehityksen lieveilmiöt eivät vielä kovin suurella määrällä ole esille nousseet? Aluepoliittiset toimenpiteet ja maakunnallisen identiteetin voima, pyrittiinpä sitä vahvistamaan ja ylläpitämään kuinka voimallisesti tahansa, tuskin riittävät kääntämään kehityksen suuntaa. Helpotusta ongelmiin ne kuitenkin tuovat.

2. Infrastruktuuripolitiikka on nousemassa aikaisempaa vahvempaan asemaan alueellisessa kehittämisessä. Kehitystä tähän suuntaan ovat viemässä ainakin kaksi tunnistettavissa olevaa kehityssuuntaa. Ensiksikin perusrakenteen parantamisella katsotaan voitavan pitkällä aikavälillä tehokkaimmin vaikuttaa yritysten kilpailukykyyn pysyvällä tavalla, mihin sisältyy myös epäily kannustinpolitiikan keinojen te-

hokkuudesta pitkällä aikavälillä. Toiseksi taustalta voidaan paikallistaa pyrkimys vähentää suoria yritystukia ja siirtyä yleisesti vaikuttavaan kehittämistukeen, joka ei vääristä yritysten välistä kilpailua.

Alueiden mahdollisuudet tukea yritysten kykyä uusia tuotteitaan ja tuotantomenetelmiään ovat selvästi toisistaan poikkeavat. Tätä osoittavat esimerkiksi tiedot yritysten tutkimus- ja kehittämistoiminnan menojen alueellisesta, toimialoitteisesta ja kokoluokittaisesta jakautumisesta. Mahdollisuudet keskittyneisyyden vähentämiseen eivät ole lyhyellä aikavälillä kovin suuret.

3. Teollisuuskin on muuttanut ilmettään aiemmasta. Kansallisen aluepolitiikan suurimmat ansiot ovat syntyneet sitä kautta, että aluepolitiikalla vaikutettiin ns. 'löyhäjuuriseen' tuotantoon (Tervo 1985). Sillä edistettiin työvaltaista tuotantoa, jonka tuottavuutta on mahdollista lähivuosina edelleen nostaa. Tämä merkitsee työpaikkojen vähenemistä. Korvavia työpaikkoja menetettyjen tilalle on vaikea aikaansaada, koska esimerkiksi Suomen lähialueet tarjoavat tällä hetkellä monille työvaltaisille yrityksille vähintäänkin harkinnan arvoisen sijaintivaihtoehdon.

4. 1-tavoitetason tuen piiriin pääsemisellä saattaa olla kansallisen aluepolitiikan toteutumista ja kohdentumista ohjaava vaikutus, mikä puolestaan voi vaikuttaa alueelliseen kehitykseen. Aluekehitysrahat sidotaan etupäässä näiden alueiden elinkeinotoiminnan uudistamiseen ja kehittymismahdollisuuksien edistämiseen.

EU:n ylikansallisen aluepolitiikan kautta Suomi tavoittelee tukea myös teollisuuden rakennemuutoksista kärsiville alueille sekä maaseutualueille, millä toteutuessaan voi olla huomattava paikallinen merkitys ja yritystoiminnan uusiutumista edistävä vaikutus. Julkisuuteen tulleissa neuvottelutavoitteissa näiden alueepoliittinen painoarvo on jäänyt yllättävän pieneksi. Tavoitteiden asetantaa on ohjannut enemmänkin pyrkimys saada mahdollisimman

paljon EU:n ylikansallisen aluepolitiikan tukea kuin näkemys elinkeinotoiminnan alueellisista uudistumistarpeista.

Lisäksi EU:n kehittämissuunnitelmiin mukaan pääsemiseen on kiinnitetty huomiota. Neuvottelutavoitteissa on erityisesti nostettu esille mahdollisuus saada Interreg-ohjelmasta apua Venäjän vastaisten raja-alueiden kehittämiseen sekä yhteistyön ja kanssakäymisen edistämiseen Pohjoismaiden välisillä rajoilla. Suomen kannalta merkittävä on päätös, jonka mukaan tuen myöntäminen EU:n ulkopuolisille raja-alueille ei ole mahdollista (Pekkarinen 1993). Pohjoismaisen yhteistyön osalta mahdollisuudet ovat sidoksissa muissa Pohjoismaissa tehtäviin integraatoratkaisuihin.

Alueellisen kehityksen näkökulmasta oleellista on, että maataloustuotannon nopea supistuminen luo paineita maaseutupolitiikkaa, aluepolitiikkaa ja pk-politiikkaa kohtaan. Osittain tätä sopeutumisprosessia helpottavat alustavat tiedot siitä, että Itä- ja Pohjois-Suomen kaikkein kehittymättömimmät alueet voisivat päästä EU:n aluepolitiikan 1-tavoitetason tuen piiriin.

Integraatoratkaisusta riippumatta kansallisen aluepolitiikan merkitys on tasapainoisen alueellisen kehityksen näkökulmasta keskeinen. Maaseutualueiden, erityisesti syvän maaseudun, kehittymisongelmat vaativat muista alueista poikkeavia ratkaisuja. Mitä syrjäisemmistä alueista on kysymys, sitä vahvemmin uudelleen jakavan luonteen aluepolitiikan tulisi saada, mikäli tasapainoinen alueellinen kehitys halutaan turvata. Lisäksi julkisen sektorin kriisin vaikutukset alueellisesti tasapainoiseen kehitykseen saattavat muodostua suuriksi. Riippuvuus julkisesta sektorista on suurin harvaanasuilla ja heikon taloudellisen perustan omaavilla alueille. Kokonaan toinen asia on, löytyykö tahtoa vaadittavien toimenpiteiden toteuttamiseen. Mahdollista on, että tahdon synty voi saada yllättäviäkin ilmenemismuotoja. Esimerkiksi poliittis-sotilaalliset perusteet saattavat muodostua keskeisiksi, kun perustellaan itära-

jan asutuksen säilyttämistä.

4. Lopuksi

EU:n jäsenyyden vaihtoehto on olla ETA:ssa, joka merkitsee jo integroitumista Eurooppaan. Jäsenyydevaihtoehto on vielä toistaiseksi kuvitteellinen ja ETA-aikaakin Suomi on elänyt vasta tovin.

Integraatio voi vaikuttaa useilla tavoin alueelliseen kehitykseen. Välttämättä se ei ole kuitenkaan keskeisin muutostekijä. Eri tutkimuksissa integraation on todettu voivan sekä tasoittaa että kärjistää alue-eroja. Alueiden sopeutumis- ja kilpailukyky on ratkaisevassa asemassa.

Suomen kohdalla aluekehityksen arviointimahdollisuuksia heikentää jäsenyysneuvottelujen keskeneräisyys erityisesti maatalouden ja aluepolitiikan osalta. Alueellisen kehityksen näkökulmasta merkittävimmät vaikutukset todennäköisesti syntyvät maatalouteen kohdistuvien muutospaineiden kautta. Tosin maataloutteen kohdistuu näitä paineita myös integraatiokehityksestä riippumatta. Maatalouden muutos uhkaa erityisesti ns. syvää maaseutua.

ETA-vaihtoehdossa Suomi ei osallistu EU:n yhteiseen aluepolitiikkaan. Ylikansallinen aluepolitiikka voisi osin turvata Pohjois- ja Itä-Suomen 1-tukialueiden kehityksen, mutta samalla se vaikuttaisi myös kansallisen aluepolitiikan kohdentumiseen. Mahdollisuudet tukea elinkeinoelämän uudistumista muilla alueilla olisivat rajatunmat.

Alueet eroavat teollisuuden integraatioherkkyyden suhteen. ETA-sopimuksen välittömät vaikutukset alueelliseen teollisuuden kehitykseen on kuitenkin suurempi kuin EU-jäsenyyden, jonka toteutumisella ei näyttäisi olevan juurikaan välittömiä vaikutuksia aluekehitykseen.

Pitemmällä aikavälillä on todennäköisintä, että vallitsevat alueelliset kehitystrendit jatkuvat. Mitään vahvoja merkkejä ei ole löydettävissä siitä, etteikö alueellinen keskittyminen jatkuisi myös lähitulevaisuudessa. Integraatio-

vaihtoehdosta riippumatta keskusalueet, erityisesti pääkaupunkiseutu menestyy ja haja-asutusalueet kärsivät tappioita. On realistista varautua maailmaan, jossa alueelliset kehityserot ovat nykyistä suuremmat. Samaan aikaan on löydettävissä merkkejä aluerakenteen mosaikkimaistumisesta. Toimintaympäristön ja yrittäjätoiminnan luonteen kehityspiirteet tarjoavat mahdollisuuden aikaisempaa pirstaleisemmän aluerakenteen synnylle. Joillakin alueilla onnistutaan siinä, mitä kaikkialla tavoitellaan, vaikka kehittymisen lähtökohdat eivät toisistaan poikkeaisikaan. Kehittämistä vastuu on aikaisempaa selvemmin alueilla itsellään.

Kirjallisuus

- Alho K., Kotilainen M. ja Widgren M. (1992) *Suomi Euroopan yhteisössä – arvio taloudellisista vaikutuksista*. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos B81, Helsinki.
- Andersen H.T, Halvorsen K., Hedegaard L., Jorgensen J., Lindström B ja Veggeland N. (1992) *Europaintegrationen och ned nordiska regionalpolitiken - förstudie och forskningsprogram*. NordREFO 1992:3, Copenhagen.
- Camagni R.P. (1992) Development scenarios and policy guidelines for the lagging regions in the 1990s. *Regional Studies* 26:361-374
- Cecchini P. (1988) *The European challenge 1992*. Wildhood House, Aldershot.
- Cornett A.P. (1991) The Nordic periphery turns to center? Or new opportunities for economic development in the Baltic Sea Area. Paper to be presented in the 31st RSA European Congress, Lisbon, Portugal, August 27-30 1991.
- ERU (1992) *EG och den regionala utvecklingen i Sverige*. Bilaga 5 till Långtidsutredningen 1992. Finansdepartementet, Stockholm.
- Eskelinen H. (1985) *Sijainti ja tuotantorakenne riippuvuuksineen. Tutkimuksia aluetaloudellisesta integraatiosta*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 5, Joen-

- suu.
- Eskelinen H. (1991) Aluetaloudet integroituvassa Euroopassa. Teoksessa Reinikainen V. ja Korhonen O. (toim.) *Euroopan syvenevä integraatio ja Suomen talous*, Eurooppa-instituutti, Turku, s. 69-76.
- Eskelinen H. ja Forsström B. (1990) Alueiden Eurooppa sisämarkkinoiden syntyessä. *Ulko-politiikka* 4: 78-83.
- GREMI (1991) *Development prospects of the Community's lagging regions and the socio-economic consequences of the completion of the Internal Market; an approach in terms of local milieux and innovation networks*. Final report to DG XVI of the Commission of the European Communities, Milan.
- Halvorsen K. (1993) European integration and the effects on regional development in Norway. Teoksessa Lundqvist L.-Persson L.O. (toim.) *Visions and strategies in European integration - a north European perspective*, Springer-Verlag, Berlin, s. 61-78
- Illeris S. (1993) Regional development in Western Europe: a mosaic model. Teoksessa Lundqvist L. ja Persson L.O. (toim.) *Visions and strategies in European integration. A North European perspective*. Springer -Verlag, Berlin, s. 32-50.
- Hjerpe R. (1993) Cecchinin raportti à la ETLA. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 89:285-289.
- Kajaste I. (1990) Miten käy teollisuuden, kun Eurooppa yhdentyy? *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 86:424-437.
- Maaseutupolitiikan neuvottelukunta (1993) *Maaseudun EY-sopeutuksen vaihtoehdot*. Sisäasiainministeriö & Maa- ja metsätalousministeriö, Helsinki.
- Mancha T. (1991) Spanish objective 1 regions in the context of the Single European Market. Paper to be presented in the 31st RSA European Congress, Lisbon, Portugal, August 27-30 1991.
- Mønnesland J. (1993) Population redistribution in the sparsely populated periphery: the Nordic Case. Paper to be presented to the 33rd European Congress of the Regional Science Association, Moscow, August 24-27, 1993.
- Okko P. (1991) Suomen aluerakenteen kehitysnäkymät ja aluepolitiikan uusi haaste. Teoksessa Reinikainen V. ja Korhonen O. (toim.) *Euroopan syvenevä integraatio ja Suomen talous*, Eurooppa-instituutti, Turku, s. 55-68.
- PA Cambridge Economic Consultants (1988) *The regional impact of policies implemented in the context of completing the Community's Internal Market by 1992*. Final Report, DG XVI, Commission of the European Communities, Brussels.
- Pekkarinen M. (1993) Euroopan Yhteisön aluepolitiikka ja Suomen odotukset. EU ja aluepolitiikka -seminaari 4.-5.5.1993, Helsinki.
- Peschel K. (1990) *The effects of European integration on regional development - some lessons from the past*. Internationalisering och regional utveckling, NordREFO 1990:2.
- Peschel K. (1992) European integration and regional development in Northern Europe, *Regional Studies* 26, 387-397.
- Roura J.R.C. ja Suárez-Villa L. (1992) Regional economic integration and the evolution of disparities. Paper presented at the 4th World Congress of R.S.A.I., Palma, Spain, May 26-30, 1992.
- Steinle W.J. (1992) Regional competitiveness and the Single Market. *Regional Studies* 26, 307-318.
- Tervo H. (1985) *Aluepolitiikan vaikutukset teollisuuden kasvuun ja kehitykseen*. Jyväskylän yliopisto, Keski-Suomen taloudellinen tutkimuskeskus julkaisuja 65, Jyväskylä.
- Tervo H., Niittykangas H ja Nenonen T. (1994) *EL ja Suomen aluekehitys*. Jyväskylän yliopisto, Keski-Suomen taloudellinen tutkimuskeskus julkaisuja 128, Jyväskylä.
- VATT (1992) *Suomi Euroopan yhteisön jäseneksi? Taloudelliset vaikutukset*. VATT-julkaisuja 5, Helsinki.